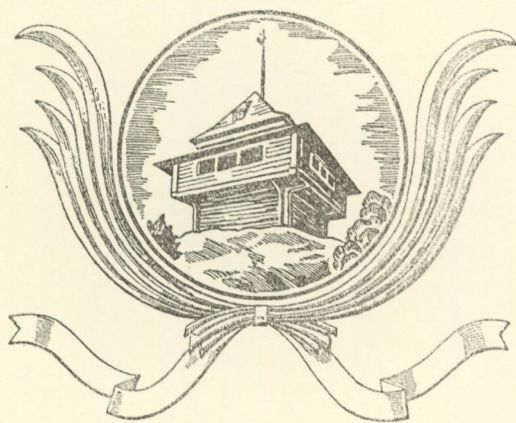

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1935**

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
ÅRSBOK
FATABUREN

1 9 3 5

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag med motiv från stadskvarteret på Skansen är
utfört efter fotografi av fru M. Claréus.

Tryckt hos
Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1935

VÄSTGÖTAKNALLAR OCH VÄSTGÖTATYGER

NÅGOT OM INNEHÅLLET I KNALL-
LARNAS PÅSAR

av Ingegärd Vallin

Se god dag, kära mor, skall hon handla i dag?
Bästa priset vet hon jag plär ge.
Jag har schalar och band, silkesdukar därtill,
Alla rara, det skall hon få se.

Så löd västgötens hälsning, och den var välkänd över hela Sveriges land. Han hittade alla vägar. Han sökte upp de avlägsna gårdarna så väl som de större byarna. I äldre tider tillverkades så gott som allt som behövdes hemma på gården. Dock var det alltid en och annan sak, som behövde köpas, eller som man i varje fall inte kunde motstå, om handlanden kom och förevisade den, lät pruta med sig och kanske till och med lämnade kredit till nästa besök. Västgöten förstod väl att göra affärer. Han bredde ut sina varor, gjorde sig ingen brådska och hade alltid nyheter att berätta från byar och socknar, som han besökt. Dessutom var han känd för att ha rejäla varor. »Schalar och band, silkesdukar därtill.» Det var många saker som rymdes i den stora säck med öppning på mitten, som han bar över axeln.

Ännu minnas äldre personer överallt knallen och hans besök. Och alltid heter det, att han var gärna sedd och blev väl mottagen, då han var glad och pratsam, och det på den tiden var långt till handelsboden. Frågar man närmare vad det var för varor, knallen hade att sälja, så nämnas vanligen först vadmal, rutiga och randiga klänningstyger av bomull samt huvuddukar, som kunde vara »sölkerannade». Lärft, vita drälldukar och handdukar ha också ingått i lagret och så förkläden, näsdukar, strum-

por, vantar och »binningskläden», ett slags långa stickade halsdukar, större och mindre schalar, sockerduk, korderoj, doffel, kläde, smalare och bredare band, använda till hängslen och skärp, och mera sådant.

Här skall endast talas om de textilier som knallen medfört. Annars hade han även många andra slags varor. »Skållknalle» och »fataknalle» äro namn, som av gammalt givits åt den vandrande västgöten. Han handlade med svarvade träsaker: tallrikar, skålar, fat och dylikt. Olaus Magnus skriver i sin Historia om de nordiska folken 1555 om grenhornade stänkor, så kallade kåsor, som tillverkades i Kind och Mark. »Där finnas skickligare mästare i svarvning än på något annat ställe inom Nordens landamären. Man lever sålunda där mestadels på detta yrke och tävlar ivrigt sinsemellan att uppfinna nya skönt arbetade träkärl, alldeles som de venetianska glasmakarna i Murano tävla inom sitt yrke.» Senare kom träslöjden att bedrivas främst inom Ås härad. Inom Vedens härad, men även i Kind och Mark har tillverkningen av smidesvaror varit betydande. Liar, skäror, knivar och saxar hade knallen därifrån att sälja. Gäsene härad var känt för skinnberedning.

Det var många olika slag hemslöjd, som idkades av den idoga befolkningen i denna del av Västergötland. Uppgifter om textil hemslöjd i Sjuhäradsbygden finna vi från mitten av 1500-talet. Enligt en jordebok upprättad av biskop Sven Jacobi i Skara år 1540 skulle från en mängd hemman i Mark hörande till Seglora rättardöme förutom smör, honung, ål m. m. även ett visst antal alnar vadmal lämnas i skatt till prostämbetet i Skara. För övrigt synes det vara endast från Mark vadmal levererades i skatt.

»Marbo lerefft» omtalas i bouppteckningen efter ovannämnde biskop Jacobi. Under rubriken »säng- och linkleder» finner man: »1 par marbolerefftz lakan med 2 $\frac{1}{2}$ bred vtsleten, 2 halfsliten lakan marbolerfft» samt bland kläderna: »en messe särk aff grofft marbolerfft med all sin tilbehöring medt gammel brun flöjel frame på ermerne och niden till.»

År 1550 påbjudes att marknad skall hållas i Askersund två gånger om året. Där skall allmogen från Västergötland, Småland

Bild 1. »Westgöthe-dräng». Efter Hufwedsson Dal.

och Östergötland sammanträffa med folket från Bergslagen och övriga delar av Svealand. Bland de speciella västgötavaror, som där skola saluföras nämnes även lärft. Att vävnader utöver det egna behovet tillverkades i Västergötland under 1500-talet, visar även följande brev, skrivet av konungen 1558 i samband med skeppsbyggeriet i Älvsborg: »Och effter udi Vester götlandh. vancker mykin groff väff, som till segell kan vara tiänlig, therfore see vij gärne, att i late tage någett utaff vår spannemåle, som vij liggandes haffve i Elffzborg och late therfore köpe och bestyre så mykin groff väff, som ther står till att bekomme och till segell tiäne kann» (Melin, Viskadalen sid. 111). Något längre fram, nämligen år 1620, får ståthållaren i Västergötland i uppdrag att köpa 20,270 alnar blaggarn till foder åt krigsfolkets kläder (Melin, Viskadalen sid. 116).

Allt »landsköp» var vid denna tid strängt förbjudet och all handel skulle om möjligt försiggå i städerna. Av gammalt ägde allmogen likväl rätt att »fritt sälja eller bortbyta sin egen afwel eller därföre köpa sig egne nödwändighetsvaror». Redan 1380 heter det i en av riksrådet utfärdad förordning:

»3 Articulus är at Foghata, Lähnsmän och thera Budh rōfwa af fattigom Bondom och Frälsis Landbondom thera Korn, Fläsk, Smör, Humbla, Wadmal och Lärōfft, och annor thera äthande wahrer, ther the till Jernbergh, Kopparbergh eller Staalbergh föra, eller ock i thera atherfärd, thera Järn äller Staal, som the hafwa sin wärðhöra uthi bytt, thet tyckir oss moote Laghin och rätt, och mothe godho gambla sedhwänio wara.

Sammaledis om Landbönder eller Bönder sina amällan, hwat heldir the ära i Skogbygd eller i slätta Landena, tha mage the och tolliker siin emillom skipta och bytha, eller hvarandrom sälie thär the ej äro rätta Köpmanna warur, swa som Sild, Salt eller Kläde, och annat thet ther wider namn i Stads Rättenom eller Konunga-Brefwom förbudit är» (Hadorph, sid. 31).

Under 1500- och 1600-talen klagade emellertid allt oftare borgarna i städerna över, att bönderna idkade landsköp och överskredo sina rättigheter. Och alla de förbud, som utfärdades mot landsköp, äro till stor del riktade just mot västgötarnas gård-

farihandel. Dessa å sin sida klaga över »at theas bygd wore både trång och ofruktsam, och at the ingaledes kunde bära sig, utan the icke foro omkring och sålde hwad the med sina händer tilwerckat». Slutligen såg sig konung Gustav Adolf ingen annan råd än att anlägga en stad inom området och ålägga bygdens befolkning att flytta dit och där bedriva sin handel och betala skatt och tull som andra handelsmän och borgare. De första åren kallas staden ibland Torpa efter kyrkan, där den byggdes, men den får snart namnet Boerås. Dess borgare få tillstånd att »besöka hwad ort de hafwa lust här i vårt Rike med sina wahror, som är allehanda hemgiordt smide och af trä giordt arbete samt hwad eljest der nere uti landsändan giöres och tilarbetas, och det hos hwem dem tackes föryttra och försälja i städerna och å landet . . .»

Borås borgare åtnjöto sålunda en mycket stor handelsfrihet, vilket väckte avund från många håll. Som exempel må anföras följande: 4 borgare från den »ny funderade Stadh Torpa i Wen häradt klaga år 1621 vid Alingsås rådhusrätt över hwad orätt och öfferwäld som dem hendt och wederfarom war i Upland wid Hemmetta sockn (nuvarande Himmeta socken i Västmanland) då de frånrövats: 20 alnar Blaggarn, 5 alln Lärpt, 1 par Skoor och 1 st Mössa». Inflyttningen till den nya staden gick trögt, och nu uppstå nya lika allvarliga motsättningar mellan stadens borgare och de bönder, som fortsatte sin handel. Så klaga 2 bönder från Wingz giöld 1624 vid Borås rådhusrätt att 2 av stadens borgare på »Tijweden hade tagitt från dem Blaggarn 95 $\frac{1}{2}$ alln, Små blaggarn 10 alnar, lereft 5 $\frac{1}{2}$ alln, wadmal 8 alnar».

Alla, som drevo gårdfarihandel, måste vara försedda med pass samt uppgift om att de betalt tull för sina varor. Till en början brukade prästerna utfärda passen, senare bestämdes att endast magistraten i Borås skulle ha rättighet härtill. Då man fann att denna bestämmelse ej efterlevdes, utan prästerskapet fortsatte att giva pass till sina resande församlingsbor, föreskrevs att befallningsmännen skulle var och en i sitt fögderi »förpassa» de bönder, som genom resehandel ville försälja sina varor.

Allmogen fick tillstånd att erlægga tullavgiften vid den tullplats, de först passerade på sin resa. Hade de så fått sina varor stämplade,ingo de fritt färdas var som helst. Borås borgare betalade tullen där i staden, och de bästa upplysningar, som stå oss till buds om vad en knalles säck innehöll under 1600-talet, finnas just i några tullistor från Borås stad och en del tullplatser i Västergötland och på Dal från åren 1639, 1646 och 1651.

Det förstnämnda året förtullades följande textilvaror:

28,745 alnar waldmar.	90 par handskar
5,456 alnar gott eller grant lärefth	1,982 st lister
8,920 alnar medel lärefth	6 st handkleden
284 alnar sembre lärefth	1 st bordduk
10,518 alnar blaggarn	4 par wadmalsbyxor
932 par ullstrumpor	2 st wadmalströjor
1,150 st åkläden och wepor	56 alnar lübsk gråå
349 st fårskinn	54 1/2 alnar fyrlod
163 alnar twist	22 1/2 alnar frijs
7 st Röijor	50 alnar Engelst
475 alnar särkalärefth	12 alnar fint kläde
507 alnar benkedynewar	2 alnar kläde
305 st hyendeswar	3 lod silke
1,037 3/4 alnar bolsterwar	10 alnar hållandsk lärft
30 alnar wepewadmal	16 st strumpeband
12 st wadmalskiortlar	4 st hårkläden
162 par ullwantar	3 st Ärmekläden.

Det är ju en ganska rikhaltig sortering. De största posterna utgöras av vadmal, olika sorters lärft, stickade ullstrumpor och wantar samt band.

Stadens förste historieskrivare Nils Hufwedsson Dal, som 1719 ger ut sin bok Boerosia, skriver att »sjelwa wahrurne som de driva handel med äro af mångahanda slag». Bland »linne och ullperzedlar» räknar han upp: »lerft, blaggarn, bulsterwahr, sömmada och osömmada, blårandig wef, grann och grof dräll,

Bild 2. »Ett fruntimmer handlar band av en västgöte.»
Oljemålning av Pehr Hilleström 1773. Nationalmuseum.

wallmar, sparlakan, ulltröjor, ryer, åkläden, bordkläder och wepor, twisthyonswahr, ullstrumpor, hwantar, hårtäcken, listor och kjortlar». Som synes har det ej gjorts några större ändringar i lagret sedan 1600-talets mitt. Grann och grof dräll är väl den viktigaste nyheten.

På 1800-talet börja bomullsvävnader att bli allt vanligare i knallens förråd. De utgöra en ganska stor del av lagret år 1834, som synes av följande lista, visande 7 gårdfarihandlares lager detta år, enligt uppgifter inlämnade med ansökan om pass:

770 aln Bomullswerken	9,200 aln 30 st band
11,737 aln Bomullslärft	400 aln linnen dräll
19,633 aln Bomullstyger	101 aln fyrtråd
3,065 aln bomullsdukar	110 duss. trädarb.
1,041 aln bomullsdräll	60 aln wästtyg.
350 aln bomulls foder lärft	1,150 st bomullshalsdukar
706 aln linlärft	180 alnar stoft
2,704 aln Walmar couleurt	4 duss. ullstrumpor
2,491 aln bolsterwar linnet	2 duss. nästugar
153 hårtäcken	18 frokenulltröjor.

Vadmal och bolstervar utgöra fortfarande rätt viktiga poster. Linnelärft och -dräll medföres endast av två av de 7 handelsbetjänter det här gäller. Band är fortfarande en viktig artikel.

En stor del av dessa vävnader ha tillverkats inom sjuhäradsbygden, men gårdfarihandlarna ha även köpt varor från andra håll, förnämligast i Småland, Gotland, Skåne och Halland. Inom dessa områden har man gärna sett knallarnas handel, då man härigenom fick extra inkomster. År 1675 beslutas att »eftersom Staden (Varberg) och Landet åstunda Bohrås boernes handel ther å orten, så här efter som här tills hafwer warit wahnt är Kongl. Majest. thermed i nåder tillfreds». Och 1743 anhåller allmogen på Gotland att västgötarna må hava frihet att »tillföra sitt linne och andra waror, och dem emot Bonde waror såsom sticksöm, wallmar, ull och skinn, samt annan Landtmans afwel med allmogen och fattigt inhyses folk få förbyta». Från Kristian-

stads län omtalas från 1820-talet att man tillverkat mindre ylle-vävnader, då avsättningen till Boråshandlandena minskat, sedan deras lagerhus brunnit. Från Västbo härad i Småland nämner Gaslander 1774 att »walmar och oxar upköpas af Boråsboer».

Även på andra håll inom och utom landet ha västgötarna gjort uppköp. 1639 finns en bestämmelse om den tull Boerås borgare skulle betala om de vid »deras resa in öfwer gräntsen något gods kunna hafwa att medföra». En kunglig resolution av år 1660 stadgar, »at Boråsboarne ej måga uppköpa waror uppe i landet på sina hemifrån hafvandes lass och dem utsälja, utan bör sådant hämmas».

Vad som gäller om sammansättningen i lagret kan säkerligen också tillämpas i fråga om varornas utseende och material. Det hemspunna ull- och lingarnet har i äldre tid utgjort råvaran och de många olika namnen på lärft visa hur noga man skilt på finare och sämre kvaliteter. Mönsterna ha ej varit alltför invecklade och framför allt ej av många slag. Hemvävnaden lönar sig ej, om man skall plocka med för många olika mönster och färger. Randiga ha bolstervaren varit och likaså klänningstygen, då de ej varit enfärgade. Bouppteckningarna ge väl stundom uppgifter om västgötavarornas utseende, men de äro vanligen ganska knapphändiga. Man får veta att ett boråstäck är »rosigt» eller mönstrat »med fönster rutor», »med blå stjernor» eller svarta ränder, att en kjortel är sydd av blårandigt eller rutigt Boråstyg. En huvud-dyna kan ha smårandigt eller blårandigt »wästgiöthe war» o. s. v. Ett »flammerat wästgiöt bordtäck» omtalas 1742 från Dalarna och västgötaryorna ha t. ex. svart eller vit botten, men något närmare om mönstren får man ej veta.

Från år 1822 äga vi emellertid ganska noggranna beskrivningar på en del varor, tillverkade för västgötar. Det är lands-hövdingen i Hallands län, som i sin 5-årsberättelse för nämnda år omsorgsfullt redogör för utseende och kvalitet på länets hem-slöjdsalster. Han beskriver vadmalet, ryor, hästtacken, golv-mattor, bordtacken och strumpor. Man kan antaga, att dessa beskrivningar i stort sett kunde gälla även för västgötavarornas utseende ett århundrade eller mer tillbaka i tiden.

»Vadmalet göres från 4 $\frac{1}{2}$ till 7 kvarters bredd och är dels hvitt dels grått sammansatt af svart och vit ull och säljes till 16 à 24 sk Banco alnen (stundom derutöfver) åt Borås Handlande, som låta stampa, färga och sedermera försälja det över hela Sverige, men förnämligast i Bergslagen, Stockholm och Norrige. Merendels göra dessa Handlande sina resor i November månad, då de uppköpa det färdiga Vadmalet, utlemna Ull till sådane som ej sjelfva kunna anskaffa den och betala slutligen arbetslöner, samt emottaga det färdiga vadmalet under en sednare resa.» Så långt efter Hallandshövdingen. Vadmalet har varit en av västgötarnas förnämsta handelsartiklar. I tull-listorna från 1639 utgör vadmalet den största posten eller 28,785 alnar, och det är inte ovanligt att en knalle har med sig 8—900 eller till och med 1,000 alnar. Likadant är förhållandet 1834. Handels Betjenten Anders Pärsson medförde »17 st. wallmar», innehållande 795 alnar på sin resa till Östergötland, Stockholm och Uppland. Anders Persson som reste åt samma håll medförde »15 st walmar» eller 550 alnar o. s. v. Av de sju häraderna är det Kind som särskilt varit känt för vadmalstillverkningen. På Gotland har mycket uppköpts och likaså i Småland. Om Vättle härads invånare berättas 1758, att de »väfva vadmal det de hoptals sälja åt Boråsare».

»Sängtäcken eller Ryor äro af nöthår och vanligen flössade med färgade Nöthårstrådar, som formera reguliert krokiga figurer. Dessa köpas af Boråsarne till omkring 2 R:dr B:co stycket och försäljas i Norge och Norrland för dubbelt.» Så beskriver landshövdingen de s. k. västgötaryorna 1822. Enligt tullistorna från 1600-talet tyckas mycket få ryor ha medförts på resorna. Framhållas bör dock att knallarnas ryor troligen ej i större utsträckning tillverkats i Västergötland. Vivi Sylwan skriver i sin bok Svenska Ryor om vissa grupper enklare prydnadsryor, spridda särskilt i Gästrikland, Hälsingland och Dalarna: »Ryan har en gång som handelsvara spritts i de trakter som här avses. Gårdfarihandeln med sin sega, år efter år återkommande påtryckning har småningom skapat seden att bruka ryan. Beteckningen brudrya, som hade högrestandsstämpel, var en bra re-

Bild 3. Västgötaknallar. Detalj ur oljemålning av J. W. Wallander.

klam. . . . När ryan så trängt igenom i bondehemmen, ha kvinnorna själva börjat väva sina ryor. Måhända har gårdfarihandeln avtagande vid 1800-talets mitt härvid spelat någon roll. Troligen har försäljningen av ryor därmed upphört.»

Fröken Sylwan har i genomgångna bouppteckningar träffat västgötaryor någon gång på 1600-talet, sparsamt under förra hälften av 1700-talet. Vid denna tid har västgötaryan varit en slitrya och haft största spridningen i Norrland och Norge. Under senare delen av 1700-talet förekomma västgötaryorna däremot ofta och därjämte stiger deras värde över det gängse på enkla ryor, vilket antyder att det varit en rikare mönstrad rya som västgötarna nu salufört. På sina håll ha kvinnorna som ovan antytts själva lärt sig väva dylika, medan på andra håll, såsom i Värmland, ryan helt och hållet försvann, då västgötahandeln upphörde.

Hästtäckan är nästa artikel, som nämnes i femårsberättelsen. De voro »af 2:ne hopsyddade våder af 3 alnars längd äro vanligen mycket grofva, varpade af groft blågarn och inslagne med svart eller brunt garn af Nöthår, med smärre gula, röda, blå eller gröna ränder. Dessa betalas af Boråsarne med omkring 1 R:dr B:co stycket och försäljas kring hela Riket. — Golfmattorna äro af samma slag som hästtäckena med den enda skillnad, att de säljas i hela stycken af 30 à 40 alnar till 8 sk. Banco alnen, merendels till Borås Handlande.»

En livlig skildring av tillverkningen av sådana täcken i Rångedala socken lämnas av en av Nordiska museets meddelare: »Uti Rångedala socken på 1800-talet gjordes mycket hästtäckan av nöthår, som köptes av garvare. Där fanns knappast någon gård eller torp, utan man fick höra hur de låg på knä på sina logar och 'bösta' hår. Sedan var det till att spinna, och när garnet var färdigt togs vävstolen in, och man började väva täckena. Det var ett sådant hurrayande i var stuga, så de kunde knappast äta, för nöthåret rök i överallt. När täckena var färdiga, var det för dem, som ej hade häst att köra med, att bära dem in till Borås och sälja dem till Marbönderna, de större herrarna i Mark. En del begagnades till att packa vävnader i, och en del såldes ända

uppåt Stockholm och städerna både till att packa varor i och till hästtäckan. Priset på täckena var 15 kronor dussinet, när de var riktigt bra, annars 12 eller 13 kronor dussinet, så det måste nog vara ett par tre i hemmet, som hjälptes, om di skulle kunna förtjäna en 12—15 kronor på en månads tid.» — Det var varken något trevligt eller lönande arbete för tillverkarna!

Vi fortsätta att citera landshövdingens rapport: »Bordtäckena nyttjas på Bordbänken i Bondstugorna, så väl i Halland, som andra Provincer. Varpningen är af finare blekt Blångarn eller Tåg-garn och inslaget af brokigt nöthår i glest drällmönster, så att det hvita Linnegarnet mycket synes. De bestå af 2:ne, tre alnar långa våder, och betalas med 2 à 3 R:dr 32 sk. stycket, samt uppköpas af Boråsarne, som sälja dem i Stockholm till hästtäckan. Äfven nyttjas de på några ställen till golfmattor.» Dessa täcken finnas spridda över så gott som hela Sverige. De ha fått en mångsidig användning och ha på många håll fått namnet »västgötatäcke». Dal skriver härom: »theras randiga och mångfergade täcken brukas mångestädes till bordkläden och wäggtapeter eller förlåten». I Dalarna och Norrland ha de använts bl. a. vid begravningar som bårtäcke, vid bröllop som brudpäll och vid husförhör för att utmärka prästens plats. I Småland har ett sådant täcke ofta använts som prydnad på kronstängen. I bouppteckningar från Småland finner man uppgifter om användning som »tapeter». 1777 nämnes »1 st Boråstäcke som sitter på gaflen och 2 st Boråsakläden i Gässtugan på väggen». På samma sätt som med västgötaryorna har det gått med dessa täcken. På olika håll i landet har man börjat väva dylika, och slutligen har västgötanamnet försvunnit och därmed minnet av mönstrets ursprung. Mönstertypen har likväl bevarats så gott som alldeles oförändrad.

En god uppfattning om hur vanliga dessa täcken varit ge äldre bouppteckningar. Nästan överallt finner man någon sorts Borås- eller västgötavara: »Marboläroffts förkläde», »sängdyna med randigt Borås wahr», »Boråsins Theduk», »Borås lärfts gardiner», »stångkläde af Boråstyg», eller »örngåttshufwor», kjolar och livstycken av »västgötatyg» och »sängförlåtar av lång-

randigt Marbokläde» för att nämna några exempel från 1700-talet. Vanligast äro likväl »Borås-bordtäcknen» eller helt enkelt »Wästgötatäcknen», namn som använts om ovan beskrivna täcken. Man påträffar sådana även utom Sveriges gränser. Nordiska museet äger flera från Telemarken i Norge. I norska bouppteckningar förekomma de också, t. ex. från Aker 1716 »I rannet Svensk borddecken»; 1738 »I Röd och Widt med andre Coleurer Svensk bordklede» och 1742 »I randet wesgytter Decken». Som ett exempel från Finland må nämnas förekomsten av »I västgiöta täcke» i bouppteckningen efter kyrkoherde Petrus Bergius i Birkkala 1764.

»Strumporna tillverkas förnämligast i Laholms stad och Fögderi, men äro ej af fullkomligaste egenskap. Starkt valkade och tvättade med såpa hafva de ett någorlunda vackert utseende, men äro hvarken fina eller varaktiga. Garnet blifver vid spinningen ej nog hårt snodt och stickorna äro grofva, hvaraf maskorna blifva för stora. Vanliga priset är 24 à 26 sk: Banco paret och af ett Lispund kan tillverkas ifrån 20 ända till 28 par i mon af garnets finhet. Äfven dessa upphandlas af Boråsare.» Stickningen avslutar i landshövdingeberättelsen raden av textilvaror, som tillverkats i Halland och sålts till Boråshandlande. Ett par tillägg kunna göras. I Varberg knypplades på 1770-talet spetsar till avsalu. Barchaeus skriver 1773: »All den fattiga ungdomen, ifrån 6 års ålder knöpplar. Spetsarna säljas till köpmännen i staden, som ofta förlägger trå; af dem köpas de sedan af Boråsboer, som fara omkring i landet därmed.» Samme författare omtalar från Fjärås, att där vävdes »lerfter och blaggarn, vadmaln och Fittro, det är sådan väf, som har linne varp och ylle inslag». Dessa tyger såldes till Göteborg och till Borås boer. Dessa senare köpte här även »figgar», det vill säga spunnet och uppvarpat garn, som de förde hem och läto väva i Marks härad.

Tryckta halskläden och schalar ha varit omtyckta Boråsvaror. Tyget, vanligen enkelt tvåskäft, vävdes på landsbygden. Sedan färgades och trycktes det i Borås. På Borås museum finns en stor samling mönsterstockar till tygtryck, och det skulle vara av intresse att en gång undersöka deras mönster, och huruvida

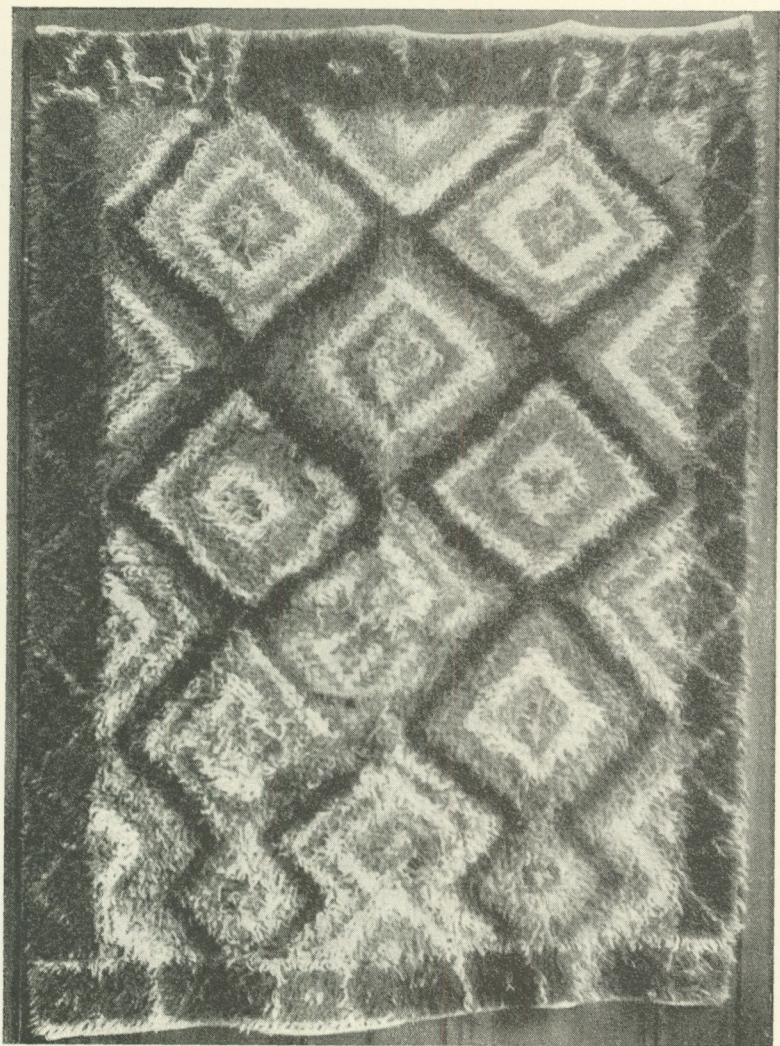

Bild 4. Rya från Västergötland. Mönster med »reguliert krokiga figurer».

de kunna återfinnas ute i bygderna. Ofta ha dessa dukar haft vit botten och en bård med blommor i glada färger. Silkeschalarna ha varit fabriksvävda och ha ej samma intresse för en undersökning av gårdfarihandelns betydelse för den svenska textilhemslöjden. Det är kanske annars de »knallevaror», som man varit mest rädd om, och som man ännu på många håll kan finna väl bevarade och aktade.

Någon närmare beskrivning på övriga grupper varor är ej lätt att ge. Som ovan framhållits, lönade sig ej för inkrånglade och långsamma vävsätt. Hur deras bänkedynor och »twisthyonswar», beteckningar som man möter i tullistorna från 1600-talet, sett ut kan man endast gissa. Möjligen kan krabbasnårstekniken ha använts, sådana dynor vävas ju gärna på tvistbotten. En förmodan att de vandrande gårdfarihandlandena kunna medfört vävnader av så förnämlig art som i flamsk teknik har framställts av Vivi Sylwan med ledning av vad som framkommit under den inventering av västsvensk textilkonst, som verkställdes i samband med utställningen i Göteborg 1923. Man kan inom denna teknik följa vissa mönster från högre ståndsförebilden till alltmer förenklade och stilerade former och egendomligt nog äro flera av de renaste och äldsta förebildernas fyndorter, så vitt man nu vet, att förlägga till Västergötland.

Inom många olika tekniker i vår textila allmogekonst kan man spåra inflytande från västgötahandeln. I stort sett måste den ha verkat för ett upphävande av gränser, ett utplånande av ortskaraktären inom den textila hemslöjden. Trots varornas standardisering och det konservativa fasthållandet vid mönstertyperna har handeln säkerligen ej alltid varit så lönande, isynnerhet ej för tillverkarna. Knallen själv kunde väl göra en god affär emellanåt. Han hade ju alltid en lagom prutmån på priserna. För tillverkarna har det säkerligen varit sämre ställt. Återigen är det Halland som erbjuder det bästa exemplet. Vid 1738 års riksdag ingivas besvär av allmogen i Halmstads, Tönnersjö och Höks härader. Däri framhålles hur sandig och ofruktbar deras landsdel är så att de hava »intet annat att till skat använda, än hwad igenom deras och i synnerhet qwinfolkens

handslöjder kan åstad kommas, såsom tillwärcckningar af linnnet och ylle, walmar, wärken, tröjor, strumpor, läreft, blaggarn och dylikt, hwilket de tillförne med skiählig båtнад kunnat afsättia, men nu sedan borgarena från Borås, som endast till denna handeln äga Eders Kongl. Majtz. allernådigste privilegium några åhrs tid bortåt tagit sig före att sällia våra tillwärcckningar hemma i Borås, medan de ännu intet kommit här neder till någon fullbordan: wi mehne, det de samsättia sig att ingen skall gifwa mer än så eller så möcket för ahlnen af det eller det slaget thet pris de giöra så ringa, att landtmannen der med icke får det rå ämnet betalt, och om intet bonden kan wara hulpen med denna betalningen, twinga de honom dymedelst, att de låta tillwärcckningen ligga, wäl wettande, efter det ingen uphandlare ifrån annan ort får sig anmähla, bonden skal blifwa nödsakat att taga hwad honom bjudes.»

Här beröres också frågan om gårdfarihandelns organisation. Knallen har givetvis ofta färdats till fots, men så snart tillgångarna medgåvo skaffade han sig häst. Antingen klövjades varorna eller hade man vagn. Resorna ha varit ganska väl ordnade. Redan Dal talar om hur bönderna årligen samlades på »Walborgsmässiodagen» för att besluta vilka orter var och en skulle besöka under året. Man gjorde två eller tre resor om året, och ofta for man i stora sällskap i »flock och farnöte». När en viss landsbygd skulle fördes med varor upplöstes flocken, och var och en fick ett mindre område, där gård efter gård besöktes.

På 1820-talet beräknas att resehandeln utövades av 6- eller 700 hemmansbrukande bönder. Därtill kommo Borås borgare, säkerligen också ett stort antal, i synnerhet som de förmögnare handelsmännen ej reste själva utan skaffade sig s. k. resebetjänter. Enligt klagomål från Västerås 1773 utgöra de en mängd handlande så stor »at hwarje socken och By af dem med sådane varor, som dem icke tillkomma (allehanda Fabriqwes tillwärcckningar, och andra handelsvaror, så som fina Lerefter, både hwita och färgade, jemte Bomuls wahror, tryckta lerefter och Sarger, allehanda slags handskar af skin) blifwa besökta, ofta flera gånger i weckan, hwadan Kyrko Byar i synnerhet blifwit

förvandlade till nästan ständiga handelsställen, och hwarest mera kan försäljas på en söndag än uti en handelsbod i staden på hela weckan . . . På samma sätt förhåller det sig med de uti stora troppar landet kringstrykande Skåhlwästgötar, hvilka förnöta deras raskaste ålder uti et i flera afseenden landsförderfwelligit månglande.» (Kommers Kollegii Utredning om Handel och Manufakturer 1773. Kom.koll. arkiv.) Ännu 1844 var det ej ovanligt att i Dalslands västra trakter finna 6 till 8 västgötar på en gång taga härbärge i en by (enligt manuskript av R. Dybeck).

Har alltså västgötaknallens handel på många håll setts med oblida ögon, ha hans rättigheter väckt avundsjuka, och har man kanske många gånger med rätta klagat över att han sålt förbjudna varor, så har han likväl under lång tid haft en viktig uppgift att fylla inom den svenska hushållningen. Först med industriens genombrott och de moderna fortskaffningsmedlens utveckling, har han blivit överflödig. Gårdfarihandlaren, i ordets gamla betydelse, är en yrkesman som försvunnit.